

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE GELİŞEN MEKAN KURGUSU İLE KAPALIÇARŞI

Arzu ERÇETİN
İstanbul Kültür University, Turkey
a.eceoglu@iku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-8381-0011>

ÖZ

Birçok kitaba konu olan birçok insanın hayalini süsleyen, adına destanlar yazılan baştanbaşa bir kurgudur İstanbul. Bundan elli yıl önce diye başlar büyüklerimiz hikayelerine, bu senaryoya nasıl dahil olduklarını anlatırken. Çarpık kentleşse de, havası suyu kirlense de vazgeçilmez bir sevdadır içinde barındırdığı tüm tarihi eserleriyle. İnadına der gibi ayakta durmaya çalışsa da kendisini tüm yıpratmaya çalışanlara karşı, Camilerinden çarşılarına kadar tüketim toplumunun getirisi olan değişimlerden nasibini almaktadır. Onarımları, yenilenmeleri, yıkılıp yeniden yapılması ya da yeniden işlevlendirilmeleri gibi her kavramdan tarihi tüm öğeleri etkilenmiştir. Bu değişimler sadece günümüz koşullarının bir getirisi olarak değil, nüfus artışının kendini göstermeye başladığı süreç itibari ile ortaya çıkmıştır. Bu değişim ve gelişim sürecinden en çok etkilenen ve bu etkilenme sonucu mekânsal ve çevresel açıdan çok fazla değişime uğrayan yapılardan biri olarak karşımıza Kapalıçarşı çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı dünyanın görülmesi gereken elli tarihi mekan sıralamasında yedinci sırada yer alan, Bizans döneminden bu yana varlığını sürdüren ve her dönem kendine yeni kelimesinin işlevsel karşılığını katıp, kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalan “Kapalı Çarşı”nın tarihsel süreçte mekânsal açıdan iç ve dış etkenler ile nasıl şekillendiğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mekan Tasarımı, Tarihi Çevre, Tarihsel Süreç, Tasarım Yaklaşımları*

WITH A THRIVING VENUE EDITING PAST GRAND BAZAAR

ABSTRACT

Istanbul is a fiction-like construction being at the core of many people’s dreams, the main theme of several books and for which legends have been composed. When the elderly tells their own stories of Istanbul, they often start saying “fifty years ago” just before narrating how they got involved into the scenario. It stands as an indispensable passion with all the historical remnants in it regardless of unplanned urbanization and pollution. Although it manages to survive as a city despite all the damages, its mosques, bazaars and all other constructions face the consequences of changes caused by a consumerist society and these consequences can be observed in their restoration, maintenance, reconstruction and refunctioning. The reason for such changes is not only today’s conditions but also the increase in population. Among all constructions influenced by the processes of change and development, Grand Bazaar is the most affected one in spacial and environmental terms. Grand Bazaar holds the seventh position within fifty spaces in the world listed as “should be seen”. It has existed since the Byzantium period and has always met the needs of its users by adopting its functionality according to each period. This study aims to identify how it has been reshaped by inner and outer factors throughout history.

Keywords: *Space Design, Historical Environment, Historical Phase, Design Strategies*

GİRİŞ

Reel de alışveriş kavramı tüm dünya toplumlarında öncelik kazanan bir kavramdır. İlkel toplumların yaşam biçimleri “değiş- tokuş” ile farklılaşmıştır. Üretim kaynaklarının artı değere geçmesiyle

beraber, biriken malların olmayan değeri ile paylaşımı ve ortaya çıkan “*değiş-tokuş*” olgusunun hiç şüphesiz en önemli kırılma noktası “değer” dir. Hangi malın ne ile ölçüleceğine o toplumun ihtiyaçları karar verir. Alışveriş aynı zamanda sosyal bir oluşumun da göstergesidir. Bu çalışmada ihtiyaçların tarihsel süreç içerisinde nasıl değişim gösterdiği ve toplumların yaşam, üretim araçlarında nasıl büyük bir etki yarattığı gerçeğinden yola çıkılarak Alışveriş merkezlerinin yeni bir şey olarak değil de bu sürecin içerisinde bir değişim olarak kabul edilmesi söz konusudur.

Tüketimin özellikle lüks tüketim kelimesinin insanoğlunun yaşamında hızlı bir şekilde önem kazanması sonucu AVM olarak adlandırılan toplanma noktaları yaşamlarımızın büyük bir kısmını içerisinde harcadığımız yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki insanlar günümüzde buluşma, toplanma, ihtiyaçlarını karşılama gibi günlük rutin tüm alışkanlıklarını planlarken bu merkezleri baz almaktadır. İnsanları yalnızlığa yada temelde asosyallığe yönlendiren bu merkezlerin seçilmesinde ki en önemli nedenlerden birisi olarak tüm ihtiyaçların aynı alanda karşılanabiliyor olma özelliği kendini göstermektedir. Her biri farklı işleyiş ve plan şemasına sahip olan ancak birbirleri ile zaman kavramını ortak özellik belirleyerek şekillenen bu tüketim mekanları bir diğerinin açılması ile de popülerliğini yitirmektedir.

İşte bu ticaret merkezlerinin içerisinde en önemli ve bozulmamış bölgesi olarak Büyük Çarşı(Kapalı Çarşı) karşımıza çıkmaktadır. Büyük Çarşı Fetihten beri kent yaşamı ile kendini sürdürmüştür. Bu sürdürülebilirliğin nedeni olarak kendi karakteristik yapısına sahip olması en önemli etken olmuştur. Böylelikle Kapalı Çarşı kurulduğu 1461 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’ nin giyim, kuşam, mücevher ve kıymetlerle ilgili yaşamını yansıtan ve anlatan bir tarihi belge olmuştur. İmparatorluk devrinde doğu’ dan, batı’ dan ve yurdun çeşitli yerlerinden gelen teknik giyim kuşam eşyaları bu çarşıda sergilenir, servet, altınlar ve mücevherler burada saklanır ve satılırdı. Bu suretle çarşı bir bakıma, İmparatorluğun sosyal,kültürel ve ekonomik kalbi idi (Akozan, 1979).

TARİHİ YAPILARIN KORUMA ESASLARI

Tarihi bir yapının yapısal dayanımı yapının strüktürel sistemi, geometrik formu ve kullanılan malzemenin karakteristik dayanımı olmak üzere üç etmene bağlıdır. Bu nedenle, benzer bir taşıyıcı sistem ve geometrideki yapılarda aynı tür yükler altında farklı yapısal hareketler ortaya çıkabilir. Tarihi yapılarda kullanılan yapı malzemelerinin ve yapım tekniklerinin çeşitliliği, onların yapısal bütünlüğünü anlamayı oldukça karmaşık bir hale getirmektedir. Özellikle yığma sistemlerde kullanılan malzemelerin homojen bir özellik göstermemesi, aynı yapı elemanı üzerinde farklı dayanımda noktalar oluşmasına neden olmakta ve bunların yapısal deformasyonlarının modellenmesini zorlaştırmaktadır. Çoğu tarihi yapıda göz önüne alınacak ana yükler yapının kendi ağırlığıyla, deprem nedeniyle oluşan ve/veya diğer doğal afetlerin neden olduğu yüklerdir. Ancak başka bir dış etki olmaksızın, tarihi bir yapının kendi ağırlığı altında çökmesi çok nadir görülen bir durumdur. Yapıların yıkılmasının temelinde, doğal veya yapay dış yükler ile diğer çevresel etkilere bağlı yapısal sorunlar yatmaktadır. Tarihi yapılar zemin oturmaları, seller, fırtınalar, yıldırım düşmeleri gibi birçok soruna bağlı olarak yapıldığı dönemdeki yapısal dengesini kaybedebilir. Bunların başında en tehlikeli ve kalıcı hasarlara neden olan sismik hareketler gelmektedir. Depremler, bir yapının belirli bir bölgesinin yük taşıma kapasitesi aşıldığında, o bölgedeki bir yapısal elemanın önemli ölçüde hasar görmesine neden olabilecek büyüklükte iç gerilmeler oluşturur. Bu, yapının kısmen veya tamamen yıkılmasına sebep olabilir (Örmecioglu, 2010).

İşlev değişikliği ise genel olarak; tarihi yapıların mimari, estetik, sosyal ve kültürel değerlerini koruyarak, bu yapılarda kullanıcı gereksinimlerine cevap verecek şekilde, mekânsal gereklilikleri yerine getirecek müdahaleleri de içeren yeni kullanım olanaklarının oluşturulmasıdır. Tarihi yapılarda işlev değişikliği, çağdaş bir koruma anlayışıdır. Bu koruma anlayışı, kullanım dışı kalmış, çağın ya da kullanıcılarının ihtiyaçlarına karşılık veremeyen yapıları yok olmaktan kurtarmakta; kullanılamaz durumdaki yapılara, mekânsal ve yapısal özellikleri ile örtüşen yeni kullanım olanakları oluşturmakta ve böylece tarihi yapıların varlığının devam etmesini ve kentsel yaşama katılmasını sağlamaktadır. Diğer bir değişle, işlev değişikliği, toplumun geçmişiyle etkileşim kurmasını sağlayan tarihi

değerlerin, yeniden hayat bulmasını da sağlama araçlarından biridir. Tarihi yapılarda işlev değişikliğini gerektiren nedenler;

Binaların özgün işlevini kaybetmesi, Çevresel Faktörler, Ekonomik Nedenler, Sosyo-Kültürel Değişimler şeklinde sınıflandırılabilir. Tarihi yapılarda işlev değişikliği yapılmadan önce, öncelikle müdahalenin sınırları kesin olarak belirlenmelidir. Verilecek müdahale kararlarında; yapının mimari ve estetik özelliklerini etkileyecek ve değiştirecek, geri dönülmez uygulamalardan kaçınılmalı; tarihi yapının farklı bir işleve cevap verecek niteliği kazanmasının sağlanmasına önem verilmelidir. Mevcut yapının özellikleri değiştirilmeden, yapıdan maksimum derecede yararlanılmalıdır (Uğursal, 2011). Tarihi yapılara yeni işlev vererek koruma anlayışını içeren yasalar incelendiğinde geriye dönülebilir müdahalelerin olmasının temel hedef olduğu görülmektedir. Yasal mevzuat tarafından ilkeleri çok tanımlı olmasa da işlev değişikliği uygulamaları ulusal ve uluslararası düzlemde son yıllarda yaygınlaşmıştır. Tarihi yapıların korunması esasına yönelik olarak ülkemizde “Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu” kanun numarası 2863 ve kabul tarihi 21/7/1983, 5880-2 numaralı bölümde taşınmaz kültür varlıklarına yönelik:

“Korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları:

Madde 6 – Korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları şunlardır:

- a) Korunması gerekli tabiat varlıkları ile 19 uncu yüzyıl sonuna kadar yapılmış taşınmazlar,
- b) Belirlenen tarihten sonra yapılmış olup önem ve özellikleri bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığınca korunmalarında gerek görülen taşınmazlar,
- c) Sit alanı içinde bulunan taşınmaz kültür varlıkları,
- d) Milli tarihimizdeki önlemleri sebebiyle zaman kavramı ve tescil söz konusu olmaksızın Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalar ve tesbit edilecek alanlar ile Mustafa Kemal ATATÜRK tarafından kullanılmış evler.

Ancak, Koruma Kurullarınca mimari, tarihi, estetik, arkeolojik ve diğer önem ve özellikleri bakımından korunması gerekli bulunmadığı karar altına alınan taşınmazlar, korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı sayılmazlar.

Kaya mezarlıkları, yazılı, resimli ve kabartmalı kayalar, resimli mağaralar, höyükler, tümülüsler, ören yerleri, akropol ve nekropoller; kale, hisar, burç, sur, tarihi kışla, tabya ve isihkamlar ile bunlarda bulunan sabit silahlar; harabeler, kervansaraylar, han, hamam ve medreseler; kümbet, türbe ve kitabeler, köprüler, su kemerleri, su yolları, sarnıç ve kuyular; tarihi yol kalıntıları, mesafe taşları, eski sınırları belirten delikli taşlar, dikili taşlar; sunaklar, tersaneler, rıhtımlar; tarihi saraylar, köşkler, evler, yalılar ve konaklar; camiler, mescitler, musallalar, namazgahlar; çeşme ve sebiller; imarethane, darphane, şifahane, muvakkithane, simkeşhane, tekke ve zaviyeler; mezarlıklar, hazireler, arastalar, bedestenler, kapalı çarşılar, sandukalar, siteller, sinagoglar, bazilikalar, kiliseler, manastırlar; külliyeler, eski anıt ve duvar kalıntıları; freskler, kabartmalar, mozaikler, peri bacaları ve benzeri taşınmazlar; taşınmaz kültür varlığı örneklerindedir. ⁽¹⁾

Tarihi mağaralar, kaya sığınakları; özellik gösteren ağaç ve ağaç toplulukları ile benzerleri; taşınmaz tabiat varlığı örneklerindedir.” kararı alınmıştır. Bu karar doğrultusunda görülmektedir ki tarihi yarımada içerisinde kalan ve tarihe ışık tutar bir belge niteliğinde olan Kapalı Çarşı doğru restorasyon ve restütüsyon müdahaleler ile korunmak zorundadır. Günümüzde çarşı içerisinde yer alan dükkanlara yapılan müdahaleler pekde kanuna uygun nitelikte olmasada çarşı genel yapısında gerçekleştirilen müdahaleler genel strüktüre zarar vermeden gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Resim 6-7-8: Kapalı Çarşı da dükkanların tavan örnekleri (Arzu Erçetin Fotoğraf Arşivi)

TARİHİN ESKİTEMEDİĞİ KAPALIÇARŞI

Osmanlı kentinin hayat damarları gerçekten, başka hiçbir yerde olmadığı kadar, çarşıda atar; orada, her tabakadan erkek ve kadın karşılaşır, çok farklı diller ve yerel ağızlar (dialekt) orada bir araya gelir. Aslında, Maurice M. Cerasi'nin de 'Osmanlı Kenti' başlıklı yapıtında (YKY, Şubat 1999) vurguladığı gibi, levanten Osmanlı kenti tek ve temsilî bir merkeze sahip olmasa da, 'çarşı' kent cemaatinin ve gündelik yaşamdaki hemen her şeyin iç içe geçip 'kaynaştığı' yerdir. Osmanlı'nın 'millet' sistemine dayanan 'polietnik' imparatorluk yapısı çerçevesinde, dinî ve kültürel etkinlikler bir tür belirsizlik içinde kalmış olsalar da, çarşı, kent sakinlerinin bütünü için 'özel' bir yerdir. Yani günümüzün bakış açısıyla 'kamusal' bir alandır. Çarşıda, sadece ticaret değil, siyaset de vardır; iş tartışmaları kadar, devlet dedikoduları da buralarda yapılır. Cerasi'nin 'Osmanlı Kenti' adlı yapıtında belirttiği gibi, Osmanlı kentinin hayat damarları, başka hiçbir yerde olmadığı kadar, 'merkez-çarşı'da atar.

Tabiri caiz ise Osmanlı'nın kalbinin attığı ve günümüzde bile tüm özelliklerini koruyan, her geçen yüzyıla ayak uydurmaya çalışan, yapım için temeli 1461 yılında atılmış ve mimarlığı Mimar Hayreddin tarafından yapılmış olan Kapalıçarşı, dev ölçülü bir labirent gibi, 30.700 metrekarede 66 kadar sokağı, 4.000 kadar dükkânı ile İstanbul'un görülmesi gereken, benzersiz tarihi merkezlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmış olan bu eser, adeta bir şehri andıran, bütünü ile üst örtülü bu site zaman içerisinde gelişip adeta yeni kelimesini karşılırcasına büyümeye devam etmiş ve popüleritesini korumuştur. İçinde son zamanlara kadar 5 cami, 1 mektep, 7 çeşme, 10 kuyu, 1 sebîl, 1 şadırvan, 24 kapı, 17 han bulunan çarşı 15. yüzyıl'dan kalan kalın duvarlı, bir seri kubbe ile örtülü eski iki yapının etrafı sonraki yüzyıllarda, gelişen sokakların üzerleri örtülerek, ekler yapılarak bir alışveriş merkezi haline gelmiştir¹.

¹ **Kapılar:** Beyazıt, Çarşıkapı, Çuhacıhan, Kuyumcular, Mahmutpaşa, Nuruosmaniye, Örucüler, Sepetçihan, Takkeçiler, Tavukpazarı ve Zenneciler.

Hanlar: Ağa, Alipaşa, Astarıcı, Balyacı, Bodrum, Cebeci, Çukur, Çuhacı, Hatipemin, İçcebeci, İmamali, Kalcılar, Kapılar, Kaşıkçı, Kebapçı, Kızlarağası, Mercan, Perdahçı, Rabia, Safran, Sarnıçlı, Sarraf, Sepetçi, Sorguçlu, Varakçı, Yağcı, Yolgeçen, Zincirli ve Evliya.

Sokaklar: Acıçeşme, Ağa, Altuncular, Aminçiler, Araracıoğlu, Aynacılar, Basmacılar, Çuhacıhanı, Bitpazarı, Feşçiler, Ganiçelebi, Hacıhasan, Hacıhüsnu, Hacımemiş, Halıcılar, Hazırelbiseciler, İplikçiler, Kahvehane, Kalpakçılar, Karakol, Karamanlıoğlu, Kavafılar, Kazazlar, Keseciler, Kilitçiler, Kolancılar, Koltukçu, Kürkçüler, Lütfullahfendi, Mercançıkmaşı, Muhafazacılar, Mühürdaremin, Ortakazazcıları, Örucülerhamamı, Parçacılar, Perdahçılar, Püskülcüler, Reisoğlu, Ressam, Saflarbedesteni, Sandal, Sandalbedesteni, Serpuççular, Siraodalar, Sipahi, Tacirler, Takkeçiler, Tavukpazarı, Terlikçiler, Terzibaşı, Terziler, Tuğcular, Varakçıhan, Yağlıkçılar, Yarımtaşhan, Yeşildirek, Yorgancılar, Yüncühasan ve Zenneciler.

Resim 9: Kapalıçarşı Hava Fotoğrafi (<https://www.karar.com/guncel-haberler/kapalicarsinin-catisina-son-kiremitler-doseniyor-707444>)

Dönemin en ünlü taş ustası Nazar Usta ve yetiştirdiği çıraklar tarafından taş işçilikleri yapıldığı bilinen Çarşıda Marmara Bölgesinden çıkartılan beyaz, El – Aziz’ den getirilen vişne rengi ve Germiyan ilinden getirilen yeşil mermerler kullanılmıştır. Öyleki çarşının her yerinde kullanılan bu taşların bereket iksiri ile yıkandığı tarih boyunca dilden dile gezen bir söylenti olmuştur. Bu söylentiler yine Fuat Sevimay’ ın Kapalı Çarşı romanında ”Kapalı Çarşı’ nı bedestenleri ayağa kalkmış, yolları bereket iksirlerine bulanmış mermerlerle kaplanmış, çeşmesinden gürül gürül sular akmaya başlamış, dükkanları esnafı ağırılmak üzere hazır hale gelmişti. Yine cihanın en görkemli ...” şeklinde kaleme alınmıştır.

Geçmişte burası her sokağında belirli mesleklerin yer aldığı ve bunların da, el işi imalatının (manifaktür) sıkı denetim altında bulundurulduğu, ticari ahlak ve törelere çok saygı gösterilen bir çarşı idi. Her türlü değerli kumaş, mücevherat, silah, antika eşya, konusunda nesillerce uzmanlaşmış aileler tarafından, tam bir güven içinde satışa sunulurdu. Geçen yüzyılın sonlarında deprem ve birkaç büyük yangın geçiren Kapalıçarşı eskisi gibi onarılmışsa da, geçmişteki özellikleri değişikliğe uğramıştır. Bütün dükkânların genişliği aynı olacak şekilde inşa edilmiştir. Her sokakta ayrı ürünün ustaları loncalar halinde bulunurdu (yorgancılar, terlikçiler vs.) Satıcılar arasında rekâbet kesinlikle yasaktı. Hatta bir usta, tezgâhını dükkânın önüne çıkarıp kalabalığa göstererek ürün işleyemezdi. Ürünlere devletin belirlediğinden yüksek fiyat konulamazdı.

Evliya Çelebi burayı muazzam güçlü bir kale gibi tanımlamıştır. Geçmişte burası her sokağında belirli mesleklerin yer aldığı ve bunların da, el işi imalatının sıkı denetim altında bulundurulduğu, ticari ahlak ve törelere çok saygı gösterilen bir çarşı idi. Her türlü değerli kumaş, mücevherat, silah, antika eşyalar, konusunda nesillerce uzmanlaşmış aileler tarafından, tam bir güven içinde satışa sunulurdu. Çarşının cadde ve sokakları o zaman aynı işi yapan insanların toplandığı yerler olduğu için Kalpakçılar, Kuyumcular, Aynacılar, Fesçiler, Yağlıkçılar gibi iş kollarına göre isim almıştır. Bugün bu meslek grupları sadece sokak isimlerinde kalmıştır.

Eskiden esnafa olan güven duygusu halkın birikmiş parasını, bir banka gibi onlara verilmesine ve işletilmesine neden olurdu. Günümüzde birçok sokaktaki dükkânlar fonksiyon değişikliğine uğramıştır. Yorgancılar, terlikçiler, fesçiler gibi meslek grupları sadece sokak ismi olarak kalmıştır. Çarşının ana caddesi sayılan sokakta çoğunlukla mücevher dükkânları, buraya açılan yan bir sokakta

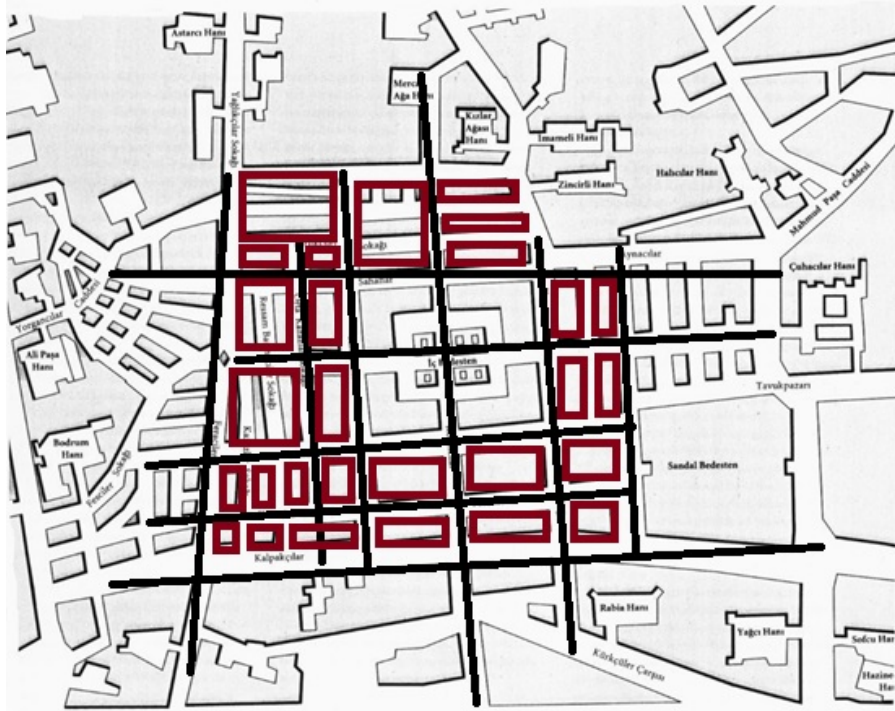
altıncılar bulunur. Oldukça küçük olan bu dükkânlar değişik fiyat ve pazarlıkla satış yaparlar. Kapalı Çarşı renk ve atraksiyon olarak her ne kadar eski canlılığını koruyor ise de, 1970’li yıllardan itibaren İstanbul’u ziyarete gelen turist gurupları için alışveriş olanakları, çarşının ana girişindeki modern ve büyük kuruluşlar tarafından sağlanmaktadır. Haliç kıyısındaki Mısır Çarşısı da daha küçük ölçüde bir kapalı çarşıdır. Galata semtindeki diğer bir 15. yy. küçük kapalı çarşısı da halen kullanılmaktadır.

Kuruluşundan bu güne kadar ayakta kalan ve Osmanlı halkı için büyük önem taşıyan, alış – veriş kültürünün zihnimizde tam olarak oturmasını sağlayan Kapalıçarşı ile ilgili olarak Kenan Mortan ve Önder Küçükerman “Çarşı, Pazar, ticaret ve Kapalıçarşı” adlı eserlerinde yazar Halit Refik Karay’ ın yarım yüzyıl öncesi düştüğü kayıt’ a şöyle yer vermiştir; *“Kapalıçarşı yalnız eşya alışverişi bakımından değil, İstanbul’ un kadın erkek münasebetleri dolayısı ile cemiyet tarihimizde iz bırakmıştır. Çarşı sayısız nesilleri asırlarca damı altında toplayıp, yakınlaştırarak gönüller alınıp verilen bir muhabbet pazarı olması cihetinden de bir başka çeşit abide ve yadigardır. Kapalıçarşı, İstanbul’un hayatı boyunca sürüp gitmiştir. Hatta ben o fikirdeyim ki şimdiki yarı çökmüş ve güzelliğin camisi yıkılıp, ancak mihrabı yerinde kalmış olan büyük abidemiz çarşıdan, cinsi cazibe elini eteğini henüz çekmiş sayılmaz. Orada hala ılık ılık bir şeyler olduğunu, tatlı tatlı bir şeyler döndüğünü duyuyorum.”*

Fuat Semay ise Kapalı Çarşı isimli romanın da Çarşı’ nın insanları nasıl kaynaştırdığını;

“Artık üstü kapalı çarşıda halılar alındı, vazolar satıldı. Altınlar, gümüşler işlendi, el değiştirdi. Doğu’ dan Batı’ dan tüccarlar geldi gitti. Kumaşlar alındı, ipekler satıldı, sikkeler, akçeler ödendi, kendine Müslüman olmayan ustalar iş öğretti, hatta hayırlı çıraklar iş öğrendi. Tüccarın, loncanın ve biteviye akan hayatın kalbi burada atardı. Çarşının dükkânlarında bir yandan da İstanbul’ un türlü havadisi anlatıldı, saraylı hanımların dedikodusu yapıldı, çeyizler için bulunmaz Hint kumaşları, saf ipekler beğenilirken “Filanca Bey’ e Filanca Hanım münasip midir? Diye fikirler alınıp verildi. Ve bu dükkânların kuytu köşelerinde en çok merak edilende ay parçası gibi güzel, bir fidan gibi narin, iffetve namus timsali kızların kime eş olacağı mevzusuydu, fakat bazı bahtsız kızlar, yaşları da geçmesine rağmen bu sohbetlere asla mevzubahis olamıyorlardı.” olarak anlatmaktadır.

Günümüz de de bir alışveriş kenti niteliğinde varlığını sürdüren bu dev mimari eser, kendi iç yapısında oluşan çizgisel ve kümesel mekan organizasyonu formuyla yaşamına devam etmektedir. Ancak bu yaşam kentin hızlı nüfus artışı ve çok fazla turist ilgisi çekmesi nedeni ile kendisine has olan birçok mekansal özelliği kaybetmiş ve kaybetmeye mahkum bırakılmış durumdadır. Dünya listelerinde 15 milyon turistin ziyaret etmesi ile 11. Sırada görülmesi gereken mekanlar listesinde yerini alan çarşı bu ziyaretçi yoğunluğundan çevresinde ki yapılanma nedeni ile de darbe almaktadır.

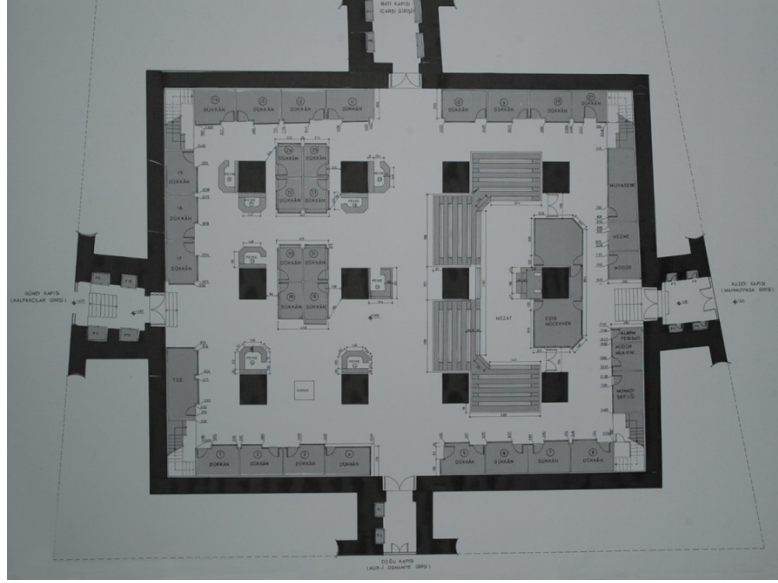

Resim 10 : Kapalı Çarşı Mekan Org. Çizgisel ve Kümesel Mekan Organizasyonları
(<http://www.lamodacollection.com.tr/iletisim.html>)

Çünkü insanlar tüketmeye ihtiyaç duymaktadır, çünkü insanlar hayatlarını sürdürebilmek için bu tüketime karşılık vermek zorundadır. Çarpık kentleşme, yasaların yeteri kadar koruyucu olamaması 500 yılı aşkın süredir yangınlara depremlere karşı durmuş çarşının adeta duruşunu bozmak istemesine şekillenmektedir.

Bunun yanı sıra çarşı' nın günümüz kullanıcıları da tarihi dokunun ihtişamını görmezden gelmekte ve marka kimliğini yansıtmak, müşteri çekmek amacı ile dükkanlara zarar vermektedir. İlk planlanma ve inşa safhasında eşit dükkanlardan oluşan bu organizma tarih içerisinde kullanıcıların değişmesi ile metrekare bazında da zarar görmüş bulunmaktadır. Bugün çarşıda 1metrekareden – 200 metrekareye kadar farklı ölçülerde kullanılan, farklı ürünlerin satış ve sunumlarının gerçekleştirildiği dükkanlar bulunmaktadır. Farklı kültürlerden misafirlerin getirilerinin yanı sıra rant, ün, ego gibi kendi bünyesinde hiçbir zaman barındırmadığı kötü özelliklerden de nasibini alarak duruşunu korumaya çalışmaktadır. Yapının oluşumunun belki de en önemli taşı olarak yer alan Sandal Bedesteni bugün bir restoran zincirinin misafirlerini ağırlamaktadır².

² İstanbul-Yeni Bedesten (Sandal Bedesteni). İstanbul'un ikinci bedesteni öncekinin pek az ilerisinde, tahmin edildiğine göre Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde değerli dokumaların satış yeri olarak yapılmıştır. Sandal, Asya'nın güneyinden Hint'ten ithal edilen yollu, çizgili bir tür kumaştır. Bedesten de adını bundan almıştır. Gerek Evliya Çelebi gerekse Fransız seyyahı Du Loir burada kumaş satıldığını bildirirler. Du Loir seyahatnâmesinde eski bedestende güzel koşumlar, kılıçlar ve değerli kaplar, diğerinde ise halı ve kumaş satıldığını yazar. İkinci bedestenin yakınında Esirpazarı'nın da bulunduğunu kaydetmesi, burasının yeni bedesten olduğunda hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır. Gerçekten geçen yüzyılın ortalarına gelinceye kadar Esirpazarı bu bedestenin komşusu idi. Yapının içinde bulunan on iki masif pâyve, binayı yirmi tuğla kubbe ile örtülü yirmi eşit bölüme ayırır. İç mimarisi çok heybetli olan Yeni Bedesten uzun yıllar İstanbul Belediyesi'nin mezar salonu olarak kullanılmıştır.

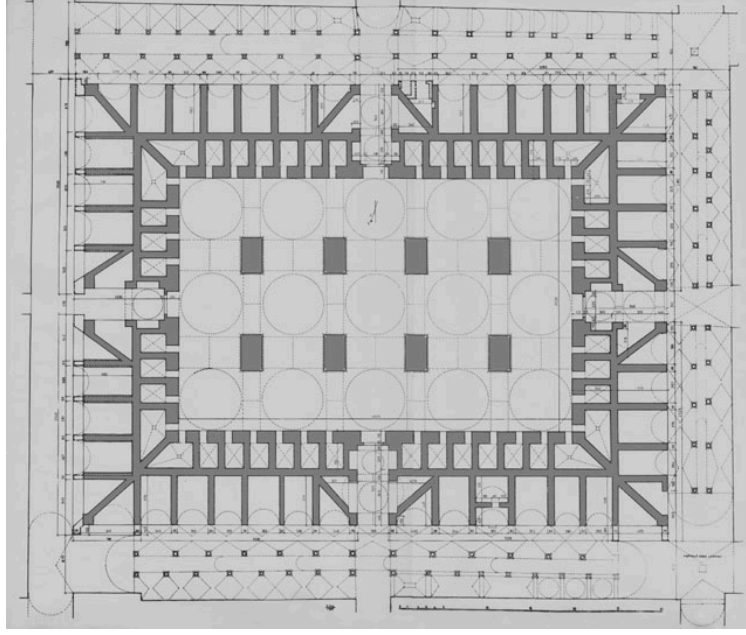

Resim 11 : Sandal Bedesteni Orjinal Planı (<http://www.avundukmimarlik.com.tr/tr/istanbul-kapalicarsi-sandal-bedesteni-2051/>)

Resim 12-13-14: Sandal Bedesteni günümüzdeki kullanım şekli (Arzu Erçetin Fotoğraf Arşivi)
Bir diğer yapının önemli unsuru Cevahir Bedesteni ise günümüzde çarşının her köşe ve duvarını saran dükkanlar nedeni ile net olarak algılanamamaktadır³.

³ İstanbul-Büyük Bedesten (İç Bedesten). Fâti̇h Sultan Mehmed tarafından hayratına gelir sağlamak üzere 1453-1481 tarihleri arasında yaptırılmıştır. Kaynaklar ve belgeler bunu ađıćça belirtmesine rağmen bedestenin Bizans yapısı olduğu yolunda ilmî ciddiyetten uzak bir iddia vardır. Dört kapısından birinin üstünde süs unsuru olarak kullanılmış yukarıda adı geöen kartal kabartmalı bir devşirme paröa, binanın Bizans yapısı olduğuna dair efsanenin doğmasına yol aömiştir. Halbuki plan, inřa tekniği ve yapı sistemiyle nisbetleri, Cevâhir Bedesteni de denilen bu eserin tamamen Türk yapısı olduğunu aöık olarak göstermektedir. Sekiz masif pâyeye yapının iöini on beř eřit bölüme ayırır. Bunların her birini bir kubbe örter. Yakın yıllara gelinceye kadar geö döneme ait olmakla beraber yapısına ve eski geleneğe uygun teşhir ve satış camekân ve “dolap”larını muhafaza eden bedesten, 1959’dan sonra yapının asıl mimarisini bozan vitrinli modern dükkânların inşası ile iö görüntüsünün haşmetini kaybetmiştir. Etrafı tamamen Kapalı Çarşı ile sarıldığından dış mimarisini görmek imkânı artık kalmamıştır. Sadece öevre duvarlarının muntazam işlenmiş taşlardan örüldüğu tesbit edilebilmiştir. Evvelce etrafında dış duvarlarına bitişik dükkânların bulunduğu da anlaşılmaktadır. Son yıllarda yapılan değişikliklerden önce iö duvarlarda dolaplar sıralanıyordu. Bugün bunların hepsi modern dükkânların iöinde kalmıştır. Muhteřem ve öok geniş tuğla kemerlerle bunların taşıdığı yine tuğla kubbeler bu büyük yapıya heybetli bir görünüme verir.

Resim15: Cevahir Bedesteni plan şeması (https://archnet.org/sites/3472/media_contents/8563)

SONUÇ

Geleneksel toplumlarda “mekan” ve “yer” kavramlarının aynı anlama geldiği söylenebilir. Modern öncesi dönemin yalıtılmış dünyalarında “yer” kabaca belirlenmiş sınırlar içindeki toplumsal ilişkilere işaret eder. Bu dünyalara ait mekânsal organizasyonlar yine birebir ilişkiler ile kurulan ekonomik, politik ve hukuki yükümlülük ve hakların karışımından oluşmaktadır. Giddens (1985) yer kavramını coğrafi olarak konumlandırılmış toplumsal eylemin fiziksel ortamına işaret eden mekan fikri şeklinde tanımlar. Modernlik öncesi toplumlarda mekan ve yer çakışır. Toplumsal yaşamın mekânsal boyutu yerel etkinlikler ile belirlenir. Orada bulunma geleneksel toplumların mekânsallığını, sıradan insan bedenlerinin çoğu kez dolaylımsız kapasiteleri tarafından örgütlenmesini sağlar. Geleneksel eylem anlayışında eylemleri tasvir etmek için genelde organik metaforlara başvurulur. Çatışma burun buruna, kavga göğüs göğüse yapılır. Adalet göze göz, dişe dişdir. Görüşmelerde kalp kalbe karşıdır. Dayanışma omuz omuzadır. İnsanlar yüz yüze bakar. Dostluk kol kola yürür ve değişim adım adımdır (Luke, 1996).

Genelinde bütünleşik bir yapısı olan mekan kavramına karşılık, ana kurguda iç içe geçmiş mekan yapısından oluşan dükkanlar bütününe oluşturduğu dizilişi ile Kapalı Çarşı hem negatif hem de pozitif mekan organizasyonuna sahiptir. Kullanıcıya davet kârlık sunan bu mekânsal bütünlük dükkanların kendi içlerinde yıllar ilerledikçe ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmesi nedeni ile yeni özellikler kazanmaktadır. İnşası'nın başladığı an itibari ile farklı kültürleri, inanışları, meslek erbaplarını bünyesinde bulundurmaya başarmış olan çarşı insanların kaynaştığı, birbiri ile diyalog içinde yaşadığı, bireylerin meslek öğrendiği ve ürettiklerini belirlenen genel kurallar dahilinde alıcıların huzuruna, satışa sunduğu bir tarihi belge olarak karşımızda durmaktadır. Günümüzde toplu ulaşımdan, konut imarına kadar bölgedeki kamusal ve genel tüm alanlar çarşı merkez alınarak şekillendirilmektedir. Yaşadığı onca yangın, deprem ve benzeri felaketlere (1512, 1565, 1618, 1622, 1645, 1652, 1658, 1750, 1766 yıllarında gerçekleşen yangın ve depremler çarşıya en fazla zararı veren olaylardır) karşılık geçirdiği restorasyonlar, yenilenmeler ve eklenmeler ile varlığını sürdüren yapı tüm dünyanın göz bebeği niteliğinde bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- A. D. Mordtmann, *Anatolien – Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850- 1859), Hannover 1925, sh. 376 and 380*
- Akozan, F., *İstanbul' un Kapalı Çarşısı, Tarih Dergisi / Turkish Journal of History, 0 (32), 759-770. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/iutarih/issue/9604/119903>*
- Atasoy, N. , Walter B., Louise W., Tezcan H., *İpek Osmanlıda Dokuma Sanatı, TEB Yayınları.*
- Dumont, P. (ed.), *Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak, İletişim, İstanbul 2008*
- Erginöz, M. Aykaç, *İlk Çağdan Günümüze Mimarlık ve Şehircilik Tarihi, Arion Yayınevi, Kadıköy*
- Giddens, A., (2000). *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi, Paradigma.*
- Luke, T. W., (1996). *Identity, Meaning and Globalization: Detraditionalization in Postmodern Space-Time Compression, der: Paul Heelas, Scott Lash ve Paul Morris, Blackwell, Oxford.*
- Mortan, K., Küçükerman Ö., *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Beyoğlu*
- Ortaylı, İ., *Osmanlı Toplumunda Aile, Pan Yayıncılık, Beşiktaş, s. 52*
- Ortaylı, İ., *Bazı 16. yüzyıl Alman Seyahatnameleri..., A. Ü. S. B. Fak. Dergisi., C. XXVII-No:4, 1973, s.144*
- Örmecioglu, T. H.,(2010). *Politeknik Dergisi, Journal of Polytechnic, Cilt:13 Sayı: 3 s. 233-237, 2010*
- Sözen, M., *İstanbul' da Bir Kent : Kapalıçarşı, Kapalıçarşı dergisi, 1 (2001)*
https://archnet.org/sites/3472/media_contents/8563
<http://www.wardom.com.tr/osmanli-da-carsilar-t184218.html>
<http://www.avundukmimarlik.com.tr/tr/istanbul-kapalicarsi-sandal-bedesteni-2051/>